

ΕΝΩΣΕΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΩΝ
& ΨΥΧΟΛΩΓΩΝ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ
&
ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΤΟΜΟΣ Β΄
1965 - 1966

ΕΚΔΟΤΗΣ
ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ

Ε.Υ.Δ. Π.Ε.Κ. Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΙΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Β' ΤΟΜΟΥ

Ἰανουάριος 1965-Δεκέμβριος 1966

Τεύχη 11 - 20

*Ἐπιστημονικὸν ὄργανον τοῦ Συλλόγου Παιδαγωγῶν - Ψυχολόγων
Πτυχιούχων Πανεπιστημίων Ἐξωτερικοῦ*

ΕΚΔΟΤΗΣ ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ ΑΘΗΝΑΙ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2007

I. ΔΡΟΡΑ (Ληομονημένες σελίδες)

Μανόλη Τριανταφυλλίδη: Ἡ θέση τοῦ ἔθνους μας στὴν ὀρθογραφία τῆς γλώσσας του. Οἱ ἀγιάτρευτες δυσκολίες τοῦ σημερινοῦ τονισμοῦ	Σελ. 249
»	
»	
(ἐπιμέλεια Θ. Γέρου) Πρὶν καὶ ἡ διγλωσσία γεννᾷ πολλαπλές καὶ βαθιές βλάβες στὸ ἔθνος μας.	» 293
»	
(ἐπιμέλεια Θ. Γέρου) Ἵπόμνημα Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Μάιος 1912	» 325
»	
(ἐπιμέλεια Θ. Γέρου) Μανόλη Τριανταφυλλίδη: Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ βιβλίο: Ἡ γλώσσα μας στὰ σχολεῖα τῆς Μακεδονίας. Τεύχος 14	» 1
»	
(ἐπιμέλεια Θ. Γέρου)	

II. ΜΕΛΕΤΕΣ

ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ · ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ · ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

Ἐλευθερίου Ἀθανασίου: Τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ παιδικοῦ συναισθήματος.	» 592
Δεωνίδα Βελιαρούτη: Ἡ μελέτη τοῦ περιβάλλοντος.	» 523,590
Ἀριστείδου Βουγιούκα: Τὰ Δημοτικά μας τραγούδια	» 507
Θεοφράστου Γέρου: Θεωρία τῆς Γλώσσας	» 483
Σπύρου Κεχρή: Τὸ φιλοσοφικὸ ζήτημα ἀντίρροπο τῆς πνευματικῆς κρίσης τῆς ἐποχῆς μας	» 497
Ἀντωνίου Κρέτση: Ἐποπτεία καὶ ἔγνοια	» 26
Γ. Κυριαζοπούλου: Δύναται νὰ αὐξηθῆ ἡ εὐφυΐα	» 611
Κων. Λυκομήτρου: Ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ ἐποχὴ μας	» 346
Leon Jeunehomme : Ἡ πρόδος τῆς Ψυχολογίας καὶ τὸ ἔργον τοῦ J. Piaget (Μεταφρ. Α. Κρέτση)	» 304,366
John Macmurray: Ἀνθρωπιστικὴ Ἀγωγή (Μετ. Ε. Κασιόλα)	» 267
Γ. Μαραγκοδάκη: Ἡ θεωρία τοῦ Skinner γιὰ τὴ μάθηση	» 514
Δημ. Παλυβοῦ: Οἱ ἀριστερόχειρες	» 25
Γ. Παπακωστούλα: Τὰ συνειδησιακὰ βιώματα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων	» 296,328
Ἀθανασίου Πόπορη: Τὸ περιβάλλον μέσα στὸ ὁποῖον ἀναπτύσσεται τὸ σύγχρονο παιδί	» 451,503
Γρ. Τριανταφύλλου: Μηχανισμοὶ ἄμυνας ἢ προσαρμογῆς	» 277
Γεωργίου Τσαμπῆ: Τὰ Παιδαγωγικὰ Κολλέγια τῆς Σκωτίας. Προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη ὀργάνωση τῶν Παιδαγωγικῶν μας Ἀκαδημιῶν	» 547,625
Ι. Χαλαμποπούλου: Παιδεία καὶ Τεχνικὸς Πολιτισμὸς	» 1

III. ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ - ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΙ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΟΙ

'Ελευθερίου 'Αθανασίου:	Γλώσσα και σχολικό πρόγραμμα	Σελ. 18
»	»	»
	'Η φυσική, πνευματική και κοινωνική εξέλιξη του παιδιού της σχολικής ηλικίας και η ανάγνωση	» 311
Θεοφράστου Γέρον:	Τὰ λάθη τονισμού και ἡ ποσοστιαία σχέση τους μετὰ τὸ σύνολο τῶν ὀρθογραφικῶν λαθῶν	» 253
'Εμμ. 'Εμμανουηλίδου:	'Ο ἐπαινος, ἡ ἐπίπληξη και ἡ ἀδιαφορία ὡς κίνητρα εἰς τὴν σχολ. ἐργασίαν	» 352
Εὐθ. Θεοδωροπούλου:	'Η τεχνολογία εἰς τὸ σχολεῖον	» 282
Κων. Κίτσου:	Οἱ δυσκολίες τῶν μαθητῶν στὴ λύση ἀριθμητικῶν προβλημάτων	» 3,10
Χριστ. Παπαδοπούλου:	Αἰσθητικὴ 'Αγωγή	» 29
Σπύρου Πολίτη:	Μερικὰ προβλήματα τοῦ σχολείου	» 500
'Αγγέλου Σαφαρίκα:	Τὰ Σχολικὰ προγράμματα	» 334
'Ελ. Σταματάκη:	Κατ' οἶκον ἐργασία τοῦ παιδιοῦ	» 480,41
»	Οἱ οἰκογενειακὲς καταστάσεις ἐπηρεάζουν τὴ σχολικὴ ζωὴ τοῦ σπιτιοῦ	» 323

IV. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Χάρη Σεκελλαρίου:	Προβλήματα τῆς Παιδικῆς Λογοτεχνίας . .	» 461
-------------------	---	-------

V. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΟΜΙΛΙΕΣ

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ - ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ

'Αντωνίου Μπενέκου:	'Η μείωση τοῦ ὅριου ἡλικίας στὴν πρώτη Δημοτικοῦ (Ραδ. ὁμιλία)	» 539
Samuel Roller :	'Η ἔνωση τῶν δυνάμεών μας (Μεταφ. Α.Σ.) . .	» 59
Τρ. Τριανταφύλλου:	'Επιστημονικὸ Συνέδριο	» 290
»	»	»
	'Η 'Επιμόρφωση ἐνηλίκων, συνέχεια και συμπλήρωση τῆς σχολ. ἐκπαιδεύσεως	» 520
»	»	»
	'Εκθεση α) πάνω στὴν σύσκεψη Ο.Ο.Σ.Α. ποὺ ἔγινε στὸ Παρίσι β) Πάνω στὶς ἐπισκέψεις σχολείων κ.λ.π. στὴν 'Αγγλία	» 31

VI. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΟΝΟΜΙΑ - ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Σπ. Κοκκίνη:	Βάσεις ὀργανώσεως σχολ. βιβλιοθηκῶν	» 543,597
Π.Ι. Σχοινᾶ:	Μέθοδος ἐπιωφελοῦς μελέτης ἐπιστημονικοῦ βιβλίου και ἀποδελτιώσεως	» 285
'Αντ. Λαμπρινίδη:	«Πυγολαμπίδες» 'Αρχαδίου Πηγαίου	» 506

ΤΑ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑΚΑ ΒΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Γ. ΠΑΠΑΚΩΣΤΟΥΛΑ δ.φ. φιλόλογου

Ἡ φιλοσοφία μὲ τὶς νεώτερες κατευθύνσεις τῆς ἔχει διευρύνει τὸ πεδίο τῶν ἐρευνῶν τῆς. Ἀντὶ δηλ. νὰ διευκρινίσῃ τὶς σχέσεις ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ φαινόμενα καὶ τὴν πραγματικότητα (ὑπερβατὴ ἢ ἔμφυτο) προσπαθεῖ νὰ περιγράψῃ τὰ βιώματα τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ μπορούμε ν' ἀμφιβάλλωμε γιὰ τὴν ὑπαρξὴ οἰοῦντοῦ ἑμπειρικοῦ δεδομένου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ἐνέργεια τῆς συνείδησης, τῆς cogitatio δηλ. τῆς συνειδησιακῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου. Γι' αὐτὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικώτερα τῆς φαινομενολογίας, ὅπως ὠνομάσθηκε ἢ κατεύθυνση αὐτὴ πού ἀναζητᾷ νὰ φθάσῃ στὰ ἔσχατα δεδομένα τῆς πραγματικότητος, γίνεται ἡ μελέτη τῆς ὑποκειμενικῆς συνειδησιακῆς ἐνεργείας, δηλ. τῆς ροῆς τῆς συνείδησης», τοῦ φαινομένου.

Φαινόμενο, κατὰ τὴ φαινομενολογία, εἶναι τὸ ἰδανικὸ περιεχόμενο πού μπορούμε ν' ἀνεύρωμε σὲ κάθε ἑμπειρικὸ δεδομένο μὲ τὴ «φαινομενολογικὴ ἀναγωγὴ», γιὰτὶ κάθε ἑμπειρικὸ δεδομένο περιέχει ἓνα ἰδεώδη πυρῆνα, ἢ τὴν «παρουσία» τῆς ἰδέας, ὅπως ἔλεγε ὁ Πλάτων. Κάθε φαινόμενο δηλ. γιὰ τοὺς φαινομενολόγους εἶναι ἓνα δεδομένο πού ἀποκαλύπτει καὶ κάνει φανερὴ τὴν οὐσίαν τοῦ ὄντος (καὶ δὲν εἶναι κάτι, κατὰ τὴ Καντιανὴ ὁμολογία, πού ἀποκρύπτει τὴν ἀληθινὴ οὐσίαν τῆς μεταφυσικῆς πραγματικότητος). Φαινομενολογία δὲ εἶναι τὸ «λέγειν τὰ φαινόμενα» δηλ. ἡ ἀποκάλυψη καὶ ἐρμηνεία τοῦ ὄντολογικοῦ περιεχομένου τῆς πραγματικότητος. Ἄρα ἡ φαινομενολογία μεταπίπτει στὴν ὄντολογία.

Γιὰ τὴν μελέτη αὐτὴ τοῦ φαινομένου χρησιμοποιεῖ ὁ Husserl (1859 — 1938), ὁ κύριος θεμελιωτὴς τῆς φαινομενολογίας, σὰν ἀρχὴ τὴν ἀναφορικότητα κατὰ τὴν ὁποία κάθε ψυχικὸ φαινόμενο εἶναι μιὰ στροφὴ τῆς ψυχικῆς συνείδησης πρὸς κάτι τὸ τοποθετημένο στὴν ἐξωσυνειδησιακὴ περιοχὴ. π.χ. ἡ αἰσθητικὴ ἀντίληψη εἶναι στροφὴ τῆς ψυχικῆς συνείδησης πρὸς ἓνα αἰσθητὸ ἀντικείμενο, πού ὑπάρχει στὸν πραγματικὸ χῶρο. Ἐνα βουλευτικὸ φαινόμενο ἀποτελεῖ στροφὴ τῆς συνείδησης πρὸς ἓνα ἀντικειμενικὰ ὑπάρχοντα καὶ ἐπιδιωκόμενο σκοπὸ, ἓνα καλλιτεχνικὸ συναίσθημα εἶναι ἡ στροφὴ τῆς πρὸς τὸ καλὸ, ἓνα θρησκευτικὸ συναίσθημα πρὸς τὸ ἅγιον κλ.π.

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ συνειδησιακὴ ἐνεργητικότης ἐμφανίζει δυὸ πλευρῆς: εἶναι ἐνεργητικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ. εἶναι δηλ. ἀπὸ τὴ μιὰ ἄποψη ἐνέργημα, νόησις (ὅπως λέει ὁ Husserl) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη κάτι πρὸς τὸ ὁποῖο κατευθύνεται τὸ ἐνέργημα, ἓνα ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο πού ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸ τὸ ἐνέργημα, νόημα λεγόμενο, εὐρισκόμενο ὁμῶς ἐκτὸς τῆς νόησις.

Τὰ μέσα γιὰ τὴ διερεύνηση τῆς ροῆς τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία ροὴ προέρχεται ἀπὸ τὶς «νοήσεις» καὶ τὰ «νοήματα», εἶναι ἡ διπλῆ φαινομενολογικὴ ἀναγωγή: α) ἡ «εἰδική» ἀναγωγή πού μ' αὐτὴ ἀναγόμεσθε στὸ ἰδανικὸ περιεχόμενον τῶν δεδομένων τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου (π.χ. ἕνα ἄνθρωπο πού ἔχω μπροστά μου μπορῶ νὰ τὸν θεωρήσω ἀπὸ ἰδανικὴ ἀποψη καὶ ν' ἀναζητήσω τὰ ἰδεώδη καὶ χαρακτηριστικὰ του ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπόστασή του σὲ χῶρο καὶ χρόνο) καὶ β) ἡ «ὑπερβατικὴ» ἀναγωγή πού συνίσταται στὸ νὰ θεωρήσωμε τὰ δεδομένα πού μᾶς ἔδωσε ἡ α' ἀναγωγή, ὄχι σὰν αὐτόνομες ἀντικειμενικὲς πραγματικότητες ἀλλὰ σὰν «ὑπερβατικὰ φαινόμενα» πού ἀνήκουν στὴν καθαρὴ ροὴ τῆς συνείδησης. Ἔργο τοῦ φαινομενολόγου φιλοσόφου εἶναι ν' ἀναχθῆ μετὰ τὴ διπλῆ αὐτὴ ἀναγωγή πού περικλείει ἐνάργεια καὶ ἀλήθεια ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία στὸ ἐπίπεδο τῶν ὑπερβατικῶν συνειδησιακῶν φαινομένων.

Κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ἐξετάζονται τὰ συνειδησιακὰ βιώματα τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου (1). Ἕνας ζωγραφισμένος κένταυρος πού παίζει αὐλὸ δὲν ἔχει λιγώτερη ὑπαρξὴ ἀντικειμενικὴ ἀπὸ μιὰ ἱστορικὴ μάχη ἢ ἀπὸ τὸ φυσικὸ φαινόμενο τῆς δύσης ἢ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου πού βλέπουμε σὲ μιὰ στιγμή, γιὰ εἶναι ἕνας κένταυρος πού ἔχει ζήσει στὸν κόσμον τῆς φαντασίας σὰν ἀντικείμενον πού ἔχει συλληφθῆ ἀπὸ αὐτὴ.

Ἔτσι ἡ φιλοσοφία ἐξετάζει ὅλον τὸν κόσμον τοῦ «μύθου» πού μετὰ τὸν Πλάτωνα εἶχε ἐγκαταλειφθῆ. Δὲν χωρίζει τὸ πραγματικὸ καὶ τὸ φαινόμενο, ἀλλὰ ἀγκαλιάζει ὅλον τὸν τομέα τῆς ἀνθρώπινης πείρας μετὰ τὸ σκοπὸ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς διάφορους τρόπους κάτω ἀπὸ τοὺς ὁποίους πραγματώνεται ἡ συνείδηση.

Ἀπὸ τὴ θέση αὐτὴ μποροῦμε νὰ δοῦμε τὰ βασικὰ συνειδησιακὰ βιώματα τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου, πού ἀναβλύζουν μέσα ἀπὸ τὴν ἄπειρη ποικιλία τῶν ἐκφράσεων ἐξετάζοντας τὰ κείμενα ἰδιαίτερα τὰ δλοκληρωμένα, ὅπως ὁ Ὅμηρος, ὁ Ἡσίοδος, Αἰσχύλος, Σόλωνας, Θεόγνις, Σοφοκλῆς, Ἡρόδοτος, Ἀριστοφάνης, Θουκυδίδης, Εὐριπίδης, Ξενοφώντας, χωρὶς καμμιά διάκριση ἐκ τῶν προτέρων μεταξὺ μυθικοῦ καὶ ἱστορικοῦ, ποιητικοῦ καὶ λογικοῦ, μεαξὺ ἐκείνου πού λέμε κοινὰ φανταστικὸ καὶ ἀληθινόν. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀποκαλύπτεται ἡ δομὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου καὶ τῆς σκέψης τοῦ ἀρχαίου ἀνθρώπου.

Ἐπειτα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐξέταση διαπιστώνουμε μιὰ βαθειὰ ἐνότητα στὸ ἀρχαῖο πνεῦμα, ἂν καὶ κανένας κόσμος δὲν ὑπῆρξε πιὸ κατατμημένος μέσα στὸ χρόνο καὶ στὸ χῶρο, ὅπως ὁ Ἑλληνικὸς τουλάχιστον ὡς τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰῶνα (323)22 συμπύπτει ὁ θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Δημοσθένη). Ἀσχετὰ λοιπὸν ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τοὺς συγγραφεῖς ἐμφανίζονται μερικοὶ σταθεροὶ παράγοντες πού δείχνουν τόσο τοὺς μύθους ὅσο καὶ σπὴ λογικὴ θεώρηση τὴν ὠριμότητα αὐτοῦ τοῦ πνεύματος.

I. ΣΤΑΘΕΡΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ

Οἱ παράγοντες αὐτοὶ ἄσχετα μετὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὰ εἶδη τοῦ λόγου, μποροῦν ν' ἀναλυθοῦν ὡς ἑξῆς:.

Σὰν πρῶτον στάδιον τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς σκέψης εἶναι α) μιὰ κατάσταση χάους. Εἶναι ἡ πρώτη ἄμορφη πραγματικότητα, πού κλείνει μέσα τῆς ὅλες τὶς δυνατὲς μορφὲς χωρὶς νὰ πραγματοποιήσῃ καμμιά καὶ ἐμφανίζεται στὸν

1. Οἱ κυριώτερες ἀπὸ τὶς σκέψεις καὶ ἀντιλήψεις πού διατυπώνονται στὸ ἄρθρον αὐτὸ εἶναι παρμένες ἀπὸ τὸ θαυμάσιον διβλίον «L' homme antique» Payot, Paris τοῦ R. Schaega καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Γενεύης.

Θαλή σάν ἕδωρ, στὸν Ἀναξίμανη σάν ἀέρας, στὸν Πυθαγόρα σάν ἀριθμὸς, στὸν Ἡράκλειτο σὰ φωτιά, στὸ Δημόκριτο σὰ μάζα ἀτόμων, πὺ βρίσκονται σὲ διαρκῆ κίνηση.

Ἡ ἴδια παράλληλη ἀδιαφοροποίητη κατάσταση ἐμφανίζεται καὶ στὶς συνειδήσεις τῶν ἡρώων καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἱστορίας ὠρισμένων πόλεων: Ὁ Οἰδίποδας δὲν ἔχει στὴν ἀρχὴ συνείδηση τοῦ πεπρωμένου του, ἢ Ἡλέκτρα εἶναι παντρεμένη μ' ἕνα βοσκό, ὁ Ἀχιλλέας στὸ βασικὸ ἐπεισόδιο τῆς Ἰλιάδας, δταν συγκρούεται μὲ τὸν Ἀγαμέμνονα γιὰ τὴ Βρυσήδα βρίσκεται σὲ μιὰ ἀόριστη κατάσταση θυμοῦ καὶ ψυχικῆς ταραχῆς, ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι διηρημένος σὲ ἕνα μωσαϊκὸ κρατῶν φιλοπολέμων (Θουκυδίδης Α, 188). Τὴν ἴδια κατάσταση (ἀδιαφοροποίητη) τὴ βρίσκουμε σάν ἐρέθισμα στὴ Σωκρατικὴ διαλεκτικὴ. (Ξενοφώντας, Ἀπομνημονεύματα).

β) Καμιὰ τάξη δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ χάος. Γιὰ νὰ ἐμφανισθῆ πρέπει τὸ ἀδιαφοροποίητο νὰ ἀναχθῆ στὴ δυναδικὴ κατάσταση. Τὴ χαώδη δηλ. κατάσταση θὰ διαδεχθῆ ἢ συνειδητοποίηση τοῦ χάους καὶ τῆς ἀταξίας, πὺ εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἢ συνειδητοποίηση τοῦ ἐγὼ σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμο καὶ τὸν ἄλλον ἄνθρωπο.

Ὅταν ὁ Ἀχιλλέας, στὸ ἴδιο ἐπεισόδιο πὺ ἀναφέραμε ρωτᾷ τὴν Ἀθηνᾶ, ἂν ἦρθε κοντά του γιὰ νὰ δῆ τὴν ἀναίδεια τοῦ Ἀγαμέμνονα, ἢ θεὰ τοῦ ἀπαντᾷ «ἦρθα γιὰ νὰ καταπραῦνω τὴν ὀργή σου καὶ νὰ δῶ, ἂν θὰ μὲ ὑπακούσης». Ὁ Ἀχιλλέας καταλαβαίνει τότε ὅτι τὸ ἀληθινὸ πρόβλημα εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του.

Ἡ Ἀθῆνα πάλι καὶ ἡ Σπάρτη γίνονται ἀντίπαλες (δυναδικὴ κατάσταση) γιὰ νὰ ἀρχίσουν πραγματικὰ ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία.

Ἡ δυναδικὴ λοιπὸν κατάσταση — διάκριση τῆς δικῆς μας ἀποψῆς καὶ τῆς ἀποψῆς τοῦ ἄλλου — εἶναι ἀπαραίτητη, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὐτὴ, πὺ μπορεῖ νὰ δώσῃ λύση στὸ πρόβλημα: Βρισκόμαστε ἀκόμα στὸ δίλημμα καὶ στὴν ἀμφιβολία. Δυὸ ἀπόψεις ἀξίζουν βέβαια περισσότερο ἀπὸ τὸ χάος, ἀλλὰ μποροῦν νὰ φέρουν τὴν αὐτοκαταστροφὴ ἢ τὴν ἀλληλοεξουδετέρωση, ὅσο δὲν ἀνάγονται σὲ ἕνα Κανόνα, σὲ ἕνα Μέσο Ὅρο, στὴ θεία Δικαιοσύνη. Τὸ χάος καὶ ἡ Γῆ ὅσο ἀγνοοῦν τὴν ἀγάπη κάνουν καρπούς χωρὶς ζωὴ. Ἡ Κλυταιμνήστρα καὶ ἡ Κασσάνδρα, ὁ Οἰδίπους καὶ ὁ Τειρεσίας, λένε ἀλήθειες ἀντίθετες ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν βγαίνει τίποτε καλό.

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ψευδεῖς σχέσεις, ὅπως τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας στὴν ἀρχὴ τῆς Ὀρέστειας, τοῦ Οἰδίποδα καὶ τοῦ λαοῦ του στὴν ἀρχὴ τοῦ Οἰδίποδα τυράννου.

Αὐτὸς ὁ νόμος τῆς αὐτοκαταστροφῆς δεσπόζει στὴν ἀρχαία σκέψη καὶ ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες πηγὲς τοῦ τραγικοῦ στοὺς ποιητὲς, φιλοσόφους, ἱστορικούς. Μὲ μιὰ ἀλάθητη νομοτέλεια ὁ δολοφόνος προετοιμάζει τὸ δικό του φόνου, «ἢ κακία

1. Ἄς δοῦμε ἀπὸ κοντὰ αὐτὸ τὸ ἐπεισόδιο. Μπορεῖ ν' ἀναλυθῆ σὲ πέντε στάδια:

1) Ὁ Ἀχιλλέας λυπᾶται φοβερὰ καὶ θυμῶναι ἀπὸ τὶς ἀδικεῖς κατηγορίες τοῦ Ἀγαμέμνονα: μνονα: ἄχος (188). (ἀδιαφοροποίητη κατάσταση).

2) Αὐτὴ ἡ κατάσταση τῆς συναισθηματικῆς ταραχῆς δίνει τὴ θέση τῆς σὲ μιὰ ἐσωτερικῆ ἀμφιβολία καὶ δισταγμῶ: διάδικα μερομήριξεν ἢ ... ἢε (189-192).

3) Σάν τρίτο στάδιο ἀκολουθεῖ ἡ ἐπέμβαση τοῦ ὑπερβατικοῦ παράγοντα, τῆς Ἀθηνᾶς: ἦλθε δ' Ἀθήνη οὐρανόθεν (194-195).

4) Ἀκολουθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἐνορατικὴ ἀντίληψη: αὐτίκα δ' ἔγνω (199).

5) Τελικὰ ἐρχεται ἡ ἀπόφαση γιὰ τὸ καλύτερο, ἔπειτα ἀπὸ ἐλεύθερη ἀπόφαση: ὡς γὰρ ἄμεινον (217).

Τὸ σχῆμα αὐτό, πὺ μᾶς δίνει ὁ Ὅμηρος, δηλ. α) ἀδιαφοροποίητη κατάσταση, β) δυναδική, γ) ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ, δ) ἐλεύθερη ἀπόφαση τοῦ ἀνθρώπου. Θὰ τὸ δοῦμε συχνὰ στὴν ἀρχαία σκέψη μὲ ποικίλους τρόπους καὶ μορφές.

σκέψη είναι κακιά κατά κύριο λόγο για κείνον που τη συνέλαβε» (Ήσιόδος, Έργα, 265 - 266) ή «Ένας νόμος πρέπει να βασιλεύη, όσο βασιλεύει ο Δίας»: ή τιμωρία του ένόχου (Αίσχύλος, Άγαμέμνων, 1562 - 1564). 'Ο Οιδίπους φέρνει μέσα του τὸ θάνατο αὐτοῦ που εἶναι: γιὸς — ὄχι γιὸς, πατέρας — ὄχι πατέρας, σύζυγος — ὄχι σύζυγος (Οιδίπους Τύραννος 1182 - 1185, 1224), ὄξυδερκῆς — τυφλός.

'Ο Έτεοκλῆς καὶ ὁ Πολυνείκης ἀλληλοφονεύονται, ἡ Κλυταιμνήστρα φονεύει τὸν ἄνδρα της, ὁ 'Ορέστης τὴ μητέρα του, ἡ Μήδεια τὰ παιδιά της, ἡ Άγαύη τὸ γιό της καὶ εἶναι πολλές φορές αὐτὴ ἡ κατάσταση ἀποτέλεσμα τῆς «ὕβρεως», τῆς ἀλαζονείας.

'Η ἀρχὴ αὐτὴ τῆς αὐτοκαταστροφῆς ἐπαληθεύει μὲ μιὰ τέτοια συχνότητα καὶ συνέπεια, ὥστε ἀρνιέται συχνὰ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνθρώπου. 'Ο χορὸς στὸν Οιδίποδα λέει πὼς «τὸ νὰ μὴ γεννηθῆ κανένας ἀξίζει περισσότερο ἀπ' ὅλα ἢ ἂν γεννηθῆ νὰ ξαναγυρίσῃ πάλι ἀπ' ὅπου ἦρθε τὸ γρηγορότερο». (1223 - 1228). 'Ο Δημόκριτος διαπιστώνει πὼς οἱ ἄνθρωποι μισοῦν τὴ ζωὴ καὶ θέλουν νὰ ζήσουν, ἀποφεύγουν τὸν θάνατο καὶ τὸν ἀναζητοῦν. (ἀ.π. 199, 203). Καμιά λοιπὸν σοφία δὲν μπορεῖ νὰ θεμελιωθῆ πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἄνθρωπο. 'Η δυαδικὴ κατάσταση πρέπει νὰ ὑπερπηδηθῆ.

'Αλλὰ γιὰ νὰ γίνῃ κατορθωτὴ ἡ ὑπερπήδηση πρέπει οἱ δυὸ ἀντίθετες ἀπόψεις νὰ ζυγισθοῦν. 'Ο 'Ορέστης καὶ ἡ 'Ιφιγένεια πρὶν ἀναγνωρισθοῦν ἀμοιβαίᾳ διεκδικοῦν ἀντίθετα δίκαια. 'Ο 'Αχιλλέας πρὶν ὀρμήσῃ κατὰ τοῦ 'Αγαμέμνονα ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ ὅτι καὶ οἱ τίτλοι τοῦ 'Αγαμέμνονα εἶχαν τὴν ἴδια ἀξία μὲ τοὺς δικούς του. Δηλ. ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ ὁ ἥρωας τὴν ἀντίθετη θέση γιὰ νὰ μπορέσῃ ν' ἀκούσῃ τὴ συμβουλὴ τῆς 'Αθηνᾶς. 'Ο 'Ορέστης πρὶν σκοτώσῃ τὴ μητέρα του συνειδητοποίησε τὸ δῆλημα μητροκτόνος — δυσσεβῆς (Εὐριπίδης, 'Ηλέκτρα 975 - 976) γιὰ νὰ διαλέξῃ ἔπειτα τὸ δρόμο τοῦ φόνου, πὸν τοῦ διέταξε ὁ 'Απόλλωνας. 'Η 'Ηλέκτρα περνάει ἀπὸ τὴν ἄβυσσο τῆς ἀπελπισίας στὴν ἔξαλλο χαρὰ γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ συνεργαστῆ ἀποτελεσματικὰ στὴν ἐκδίκηση (Σοφοκλῆς, 'Ηλέκτρα).

'Ο Οιδίποδας γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ὑπόσταση τοῦ ἥρωα πέφτει ἀπὸ τὴ κορυφὴ τῆς διορατικότητος καὶ τῆς δυνάμεώς του στὴν ἄβυσσο τῆς ἀδυναμίας καὶ τῆς τυφλότητος. (Οιδίποδας ἐπὶ Κολωνῶ).

'Ο 'Ηρακλῆς σώζει τοὺς δικούς του καὶ ἔπειτα τοὺς θυσιάζει γιὰ νὰ μάθῃ τὴν ὑποταγὴ στὴ μοίρα του ('Ηρακλῆς).

'Η 'Αθήνα καὶ ἡ Σπάρτη ἔπρεπε νὰ ἰσορροπήσουν τὶς ἀντίπαλες δυνάμεις των γιὰ νὰ μπορέσῃ ὁ Περικλῆς ν' ἀναπτύξῃ τὰ μεγαλόπνοα σχέδιά του γιὰ τὴν πρώτη (Θουκυδίδης).

'Ο διαλεγόμενος μὲ τὸν Σωκράτη ἔπρεπε νὰ καταλάβῃ πὼς τὸ ἴδιο νερό, ἀνάλογα μὲ τὴ ἄποψη πὸν τὸ ἐξετάζουμε, μπορεῖ νὰ εἶναι χλιαρὸ ἢ δροσερὸ καὶ ἡ ὑγεία καλὴ ἢ κακὴ.

'Ο Δικαιοπόλις στοὺς «'Αχαρνεῖς» καταλαβαίνει ὅτι ἡ 'Αθήνα καὶ ἡ Σπάρτη ἔχουν καὶ οἱ δυὸ ἄδικο καὶ ἔτσι μποροῦν νὰ κλείσουν εἰρήνη διάρκειας.

Πρέπει δηλ. νὰ τιμηθῆ ἡ ἰσότητα τῶν ἀπόψεων: «ἰσότητα τιμᾶν» (Φοίνισσαι, 536).

Στὶς κοινωνικὲς σχέσεις ὁ ἥρωας ξεχνάει τὸν ἑαυτό του γιὰ νὰ προσέξῃ τὸν ἄλλον. 'Ο 'Αδμητος φιλοξενώντας τὸν 'Ηρακλῆ καὶ ξεχνώντας τὸ πένθος του (στὴν 'Αλκηστη), ὁ Θησεὺς θέτοντας τὴν ἀνθρώπινη δυστυχία πάνω ἀπὸ τὸ προσωπικὸ του συμφέρον δείχνουν πὼς δὲν κλείνονται μέσα στὸν ἐγωϊσμό τους ἀλλὰ ξέρουν νὰ ζυγίζουν τὸ ἐγὼ τους μὲ τὸ ἐγὼ τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου.

Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια, πὸν συνοδεύεται ἀπὸ ἀμφιβολία, ἀναμονή, καὶ δισταγμὸ ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο μιὰ δοκιμασία καθαρμοῦ. 'Ο Κροῖσος, ὁ Οιδίποδας πεσμένοι

ἀπὸ τῆ δόξα στὴ δυστυχία, παρουσιάζονται ἀνανεωμένοι. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο οἱ ἠθικὲς ἔννοιες ὑποβαλλόμενες σὲ δοκιμασία μὲ τὴ σωκρατικὴ διαλεκτικὴ καταλήγουν στὸ τί ἐστὶ, στὴν οὐσία τους.

Ὁ διπλασιασμὸς αὐτὸς τοῦ ἐγὼ προετοιμάζει τὸν ἄνθρωπο στὸ νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν ἑαυτό του. Ἐπίτηδες οἱ μαντεῖες ἐκφράζονται μὲ δίσημο ὕφος: Ὁ σκοπὸς τους δὲν εἶναι νὰ δώσουν μιὰ θεϊκὴ συνταγὴ, ἀλλὰ ἀποβλέπουν στὸ νὰ βοηθήσουν τὸν ἄνθρωπο νὰ διαπλάσῃ τὴ γήϊνη ἀποψὴ του μὲ τὴ θεία ἀποψὴ θὰ τὸν βοηθήσουν ν' ἀναχθῆ στὸν Κανόνα, στὸν Μέσο Ὅρο, στὴ Θεία Δικαιοσύνη. Ἡ ἀναγωγὴ αὕτη, ποὺ προϋποθέτει τὴν ὅλη μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ ὀδηγήσῃ στὴν ἐκλογὴ τῆς καλύτερης λύσης, ἢ ὁποῖα (δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα λογικῆς σκέψης ἀλλὰ) ὀφείλεται εἴτε στὴν ἀνθόρμητὴ καὶ ἀπροειδοποίητὴ ἐπέμβαση τοῦ Θεοῦ — ἢ Ἀθηνᾶ ὀρμάει ἀπὸ τὸν Ὀλυμπὸ γιὰ νὰ συγκρατήσῃ τὸν Ἀχιλλεῦ — εἴτε στὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο — ὁ Χρῦσης ἐπικαλεῖται τὸν Ἀπόλλωνα.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐπικοινωνίας ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος ν' ἀκούσῃ ἢ ὄχι τὶς συμβουλὲς τοῦ Θεοῦ. Ἡ Θεία λύση προσφέρεται, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ τέλεια ψυχικὴ μεταστροφὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ παραμένει τὸ δικαίωμα σ' αὐτὸν τὸν τελευταῖο ἢ μὲ ἐλεύθερη προαίρεση ἐκλογὴ τῆς ὀρθῆς ἢ μὴ λύσεως τῶν προβλημάτων του ζυγίζοντας προσωπικὰ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν διαφορῶν λύσεων.

Γι' αὐτὸ λοιπὸν καὶ οἱ ὑποδείξεις τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ποτὲ καθαρές. Ἡ προκαθωρισμένη, ὡς ἓνα βαθμὸ, πορεία τοῦ ἀνθρώπου δὲν τὸν ἐμποδίζει νὰ ἐνεργήσῃ ἐλεύθερα, ὄχι γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ εὐνοϊκὸ ἀποτέλεσμα — ἢ ἐπιτυχία ἢ ἢ ἀποτυχία ἐρχεται ἀπὸ τὸ θεὸ, γιατί αὐτὸς μόνον γνωρίζει τὸ βέλτιον — ἀλλὰ γιὰ νὰ καταστῇ ἄξιος αὐτοῦ ἀναπτύσσοντας ὅλες τὶς δυνατότητες τῆς καλῆς του θέλησης καὶ εὐσέβειας καὶ ὅλες τὶς ἰκανότητές του ἀκόμα.

Στὸ παράδειγμα τῆς Ἰλιάδας μόνον ὁ Ἀχιλλεῦς ἀκούει τὴ φωνὴ πῆς Ἀθηνᾶς, ἐνῶ ὁ Πενθέας στὶς «Βάκχες» λέει στὸν Διόνυσο ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβῃ τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κροῖσος καὶ ὁ Πολυκράτης πάλι θὰ ἔπρεπε ἔπειτα ἀπὸ τὸ προειδοποιητικὸ ὄνειρο νὰ συνέλθουν καὶ νὰ υἱοθετήσουν μιὰ πιὸ καλὴ λύση γι' αὐτούς.

Ὁ Αἴμονας λέγοντας στὸν πατέρα του ὅτι, πεθαίνοντας ἢ Ἀντιγόνη, θὰ σκοτώσῃ καὶ κάποιον ἄλλον παίξει σὲ δυὸ ἐπίπεδα, τῆς ἄγνοιας καὶ τῆς γνώσης. Ὁ θεατῆς καταλαβαίνει ἀμέσως γιατί πρόκειται, ὁ Κρέοντας ἀντίθετα αἰχμαλωτισμένος μέσα στὸ ἐγὼ του, νομίζει ὅτι ὁ Αἴμονας ἐννοεῖ αὐτόν. Ὁ Πενθέας καὶ ὁ Κρέοντας θὰ ἀναγνωρίσουν στὸ τέλος τὸ θεὸ (Βάκχες 859), ἀλλὰ μὲ τί ἀντίτιμο!

Συνοψίζοντας λέμε πὼς γιὰ τὸν ἀρχαῖο Ἕλληνα ἡ τέχνη τῆς ζωῆς συνίσταται στὸ νὰ δῆ κανένας τὶς δυὸ ὄψεις τῆς ζωῆς ἀντικειμενικὰ καὶ νὰ διαλέξῃ τὴ καλύτερη. Περισσότερο ἀπὸ τοὺς σύγχρονους οἱ Ἀρχαῖοι εἶχαν τὴν αἴσθησι ὅτι ζοῦν σ' ἓνα κόσμον μὲ διπλὴ ἀποψὴ τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ φαινομένου, (δηλ. τῆς ἀμφιβολίας), ὅπου ὁ Κανόνας πρέπει νὰ γίνῃ ἀντιληπτὸς καὶ μὲ μιὰ μεταστροφὴ ἐσωτερικὴ τοῦ ἀνθρώπου νὰ γίνῃ ἀσπαστὸς ἀπὸ αὐτόν.

γ) Ὁ Κανόνας: Ἡ μεταστροφὴ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει νόημα παρὰ μὲ τὴ σύλληψη τοῦ Κανόνα. Ὁ Κανόνας, ἢ Θεία Δικαιοσύνη, ἐμφανίζεται μὲ τὸ αἰφνίδιο τῆς ὑπερφυσικῆς παρέμβασης, μὲ μόνη τὴν παρουσία του σὰν ἀπόδειξι. «Ἦρθα νὰ δείξω πὼς εἶμαι Θεὸς» λέει ὁ Διόνυσος στὴν ἀρχὴ τῶν «Βακχῶν» (47 - 50). Ὄταν ὁ Παρμενίδης σταματᾷ ἐμπρὸς στὴν πόρτα τῆς Νύχτας καὶ τῆς Ἡμέρας, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται τείνοντας τὸ χέρι του (ἀπ. 1). Τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα λοιπὸν ἐρχεται ἀπὸ τὸν οὐρανὸ, ἀλλὰ δὲν ἐννοεῖ παρὰ ἐκείνους ποὺ ἔχουν προετοιμάσει αὐτὸ τὸ γεγονὸς «μὲ ἓνα καθαρὸ βλέμμα καὶ μιὰ βαθειὰ σκέψι» (Ἰκέτιδες

407 - 417)», «μέ τὸ μέτρο καὶ τὸ ζυγόν». Ἡ τέτοια ἐνέργεια δέχεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς τὴν ἐπιβράβειυσή της.

Ὁ Κανόνας καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι δυὸ ἐλεύθερα ὑποκείμενα πού ἀλληλοπαρατηροῦνται καὶ ἀναζητοῦν τὴν ἔνωση ἢ τὴν ἄπωση. Ὁ Αἴγιος ἀποκρούει τὶς συμβουλές τοῦ Δία, ὁ Αἴας ἀποκρούει τὴ βοήθεια τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ Θεὰ ἀρνεῖται νὰ βοηθήσῃ τοὺς Τρῶες, ὅταν τὴν προσκαλοῦν καὶ ὅταν οἱ Ἕλληνες ἀδικοῦν θὰ εὐνοήσῃ τοὺς Τρῶες. Καμιά φορὰ ὁ Κανόνας ἐμφανίζεται ἐξαπατώντας τὸν ἄνθρωπο, ὅπως τὸ ὄραμα πού ἐμφανίζεται στὸν Ξέρξη ἢ παρεμβαίνει μὲ δυσμενῆ τρόπο, ὅπως ἡ Ἥρα στὴ ζωὴ τοῦ Ἡρακλῆ. Ἄλλες φορὲς πάλι ὁ Κανόνας, ἡ Θεὰ Πρόνοια, ἀπὸ ἀπέχθεια πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα καταφεύγει στὰ βάθη ἑνὸς οὐρανοῦ πού δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ τοὺς πλησιάσῃ, ὅπως ὁ Δίας καὶ οἱ Θεοὶ στὴν «Εἰρήνη» τοῦ Ἀριστοφάνη (204 - 212).

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μπορεῖ καὶ ὁ ἄνθρωπος ν' ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ Θεό, ὅπως ὁ Σωκράτης στὶς «Νεφέλες» (821) ἀπορρίπτει τοὺς Θεοὺς τῆς παραδόσεως καὶ ὁ Πενθέας στὶς «Βάκχες» ἀντίθετα ἀπορρίπτει τὸ νέο Θεό.

Ὁ ἄνθρωπος ὅμως εἶναι ἄνθρωπος καὶ ἐὰν ἡ ἀποστολὴ του ἐδῶ κάτω συνίσταται στὸ νὰ ἐξομοιωθῆ μὲ τοὺς Θεοὺς, αὐτὴ ἢ κατάκτηση δὲν μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ ὀρισμένο ὄριο, γιατί οἱ Ἐρινύες ἀγρυπνοῦν καὶ συγκρατοῦν τὴν παγκόσμια τάξη (Ἰλιάς, XIX, 418; Ἡράκλειτος, ἀπ. 94, Εὐμενίδης 930).

Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κλιθῆ ἀπὸ τὸν στὸ νὰ ξεπεράσῃ τὸν ἑαυτόν του φέροντας τὶς ἰκανότητές του στὴ μεγαλύτερή τους ἀνάπτυξη. Ἄν δραστηριοποιήσῃ ὅλη τὴν ἀνθρώπινη φύση του κρατώντας τὴν ἀνοικτὴ πρὸς τὸν Θεὸ αὐτὸ εἶναι σοφία. Θὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἄνθρωπος μ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴν εὐτυχία; αὐτὸ θὰ γίνῃ, ἂν αὐτὴ περικλείνεται μέσα στὴ μοίρα του ἀλοιῶς θὰ περιοριστῆ ἢ δυστυχία του στὸ ἀναπόφευκτο χωρὶς περισσότερες περιπλοκές. (Ὀδύσεια I, 33 - 34).

Ἡ καταφυγὴ τοῦ θνητοῦ στὴ θεὰ Πρόνοια δὲν εἶναι μέσα στὸν κύκλο τῶν καθημερινῶν ἐνεργειῶν του ἀλλὰ γίνεται σὲ χαρακτηριστικὲς στιγμὲς μόνο. Ὁ Χρῦσης διωγμένος ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα καταφεύγει στὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ Ἀχιλλέας, συγκρατούμενος ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, γυρίζει καὶ ἀναγνωρίζει ἀμέσως τὴ Θεὰ. Ὁ Ἐκτορας ἐγκαταλείπει τὸ πεδίο τῆς μάχης στὸ κρισιμότερο σημεῖο γιὰ νὰ βάλῃ τὶς γυναῖκες νὰ προσευχηθοῦν. Ὁ Οἰδίποδας δὲν βλέπει καθαρὰ παρὰ ὅταν γίνεται τυφλός.

Ὁ Θεῖος Κανόνας δηλ. ἐμφανίζεται νὰ τελειώνῃ αὐτὸ πού ὁ ἄνθρωπος ἄρχισε εἴτε δικαιώνοντας τὶς ἀνθρώπινες ἐλπίδες ἢ ἀκυρώνοντάς τες δηλ. εἶναι αὐτὸς πού θὰ μετατρέψῃ τὰ ἀνθρώπινα σχεδὸν σὲ ὄλα ἢ τίποτε. Μὲ τὸ νὰ δείξῃ ὁ Θεῖος παράγοντας τὴ φιλία του ἢ τὴν ἐχθρότητά του πρὸς τὸν ἄνθρωπο σημαίνει ὅτι τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἀξιοποιεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἐσωτερικά, δηλ. τὸ σύμπαν ἀναδιοργανώνεται μέσα του καὶ γύρω του.

Ἡ τεχνικὴ γιὰ τὴ ζήτηση συμβουλῆς ἀπὸ μαντεῖο εἶναι ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη πολὺ ἐνδιαφέρουσα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιδεξιότητα καὶ εὐσέβεια. Πρέπει πρῶτα ἐκεῖνος πού ζητᾷ νὰ διαλέξῃ τὸν κατάλληλο Θεό, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ κερδίσῃ στὴν ἀνάγκη μὲ δῶρα. Ἔτσι ἔγινε τὸ διάθημα τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς μάχης τῆς Σαλαμίνας. Ὁ Ἡρόδοτος (VII, 141) λέει πὼς ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδας, ὅταν ὁ Ξέρξης ἐξεστράτευσε ἐναντίον της, ὀφείλεται ἀποκλειστικὰ στοὺς Ἀθηναίους, γιατί ἂν αὐτοὶ εἶχαν ὑποχωρήσει, ὄλα θὰ εἶχαν καταστραφῆ. Κι' ὁμοίως οἱ διοσημεῖες τοὺς συμβούλευαν νὰ φύγουν στὰ πέρατα τῆς γῆς. Ἡ Πυθία εἶπε πὼς ὁ Ἄρης θὰ καταστρέψῃ τὸ κάθε τι. Οἱ πρέσβεις ἔπεσαν στὴ γῆ κατατρομαγμένοι. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς συμβουλεύει νὰ πάρουν στὰ χέρια τοὺς κλαδιὰ ἐλιάς, νὰ πᾶνε στὸ ναὸ καὶ νὰ συμβουλευθοῦν ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ Θεό. Τὸν παρακαλοῦν νὰ τοὺς δώσῃ μιὰ καλύτερη ἀπάντηση στ' ὄνομα τῶν ἱκετευτικῶν κλάδων, ἀλλοιῶς θὰ μείνουν ἐκεῖ ὡς τὸ θάνα-

τό τους. Ἡ Πυθία τοὺς ἀπάντησε τελικὰ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξευμενίσῃ τὸν Δία καὶ ὅτι μόνο τὰ ξύλινα τεῖχη μποροῦν νὰ τοὺς σώσουν.

Βλέπουμε λοιπὸν πὼς ὅταν ἡ μαντεία εἶναι σκοτεινὴ ἢ ἀποθαρρυντικὴ πρέπει ὁ θνητὸς νὰ ἐπανέλθῃ ἀπαιτώντας μιὰ καλύτερη συμβουλή. Ὁ Κροῖσος ἔκανε, ἀντίθετα, τὸ λάθος νὰ ἀρκεσθῆ στὴ πρώτη ἀπάντηση ἐρμηνεύοντας, ὅπως τὸν συνέφερε, τὴ μαντεία. Ἡ μαντεία φαίνεται σὰν νὰ δίνεται κατὰ στάδια. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ σταδιακὴ ἐνημέρωση τοῦ θνητοῦ φθάνει ὡς ἓνα ὠρισμένο σημεῖο ἔρευνας τῆς θέλησης τοῦ ἀνωτάτου τῶν θεῶν, τοῦ Δία δηλ. τῆς ἀνεξάρτητης ὑψίστης δύναμης. Πέρα ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ θνητὸς δὲν μπορεῖ νὰ κάνῃ τίποτε γιὰ μιὰ πιὸ πέρα μεταβολὴ τῆς θέλησης τοῦ Θεοῦ.

Μ' αὐτὴ τὴν ἔτσι δοσμένη μαντεία ὁ θνητὸς ὀφείλει ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰ προβλήματά του. Στὸ παράδειγμα, ποὺ ἀναφέραμε, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι πρέσβεις μετέφεραν τὸ δεύτερο μήνυμα στοὺς Ἀθηναίους τοὺς φάνηκε σκοτεινὸ. Τότε παρεμβαίνει ὁ Θεμιστοκλῆς καὶ δίνει τὴ γνωστὴ ἐρμηνεία γιὰ τὰ ξύλινα τεῖχη (= τὰ πλοῖα) καὶ ἀκόμα ὅτι στὴν Σαλαμίνα πρέπει νὰ δοθῆ ἡ ναυμαχία, ἀφοῦ ἡ μαντεία εἶπε «ὦ θεία Σαλαμίς» καὶ ὄχι δυστυχισμένη Σαλαμίνα. Δηλ. σὲ τέτοιες περιπτώσεις ὁ ἄνθρωπος ἔχει δυὸ εἰδῶν δυσκολίες: τὴ μία ν' ἀνέβῃ ὡς τὴ πρώτη ἀρχὴ γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ μιὰ ἀπάντηση ὅσο εἶναι δυνατὸ πιὸ καθαρὴ, τὴ δεύτερη νὰ ἐπεξεργασθῆ τὴν ἐκτέλεση τῆς μαντείας χρησιμοποιώντας τις περιστάσεις καὶ τις συνθήκες καὶ κάνοντας νὰ περάσουν σ' αὐτὲς ὅ,τι ὠφέλιμο περικλείνει ἡ ἀπάντηση. Ἐπομένως ὁ ἄνθρωπος θὰ προσέξῃ ἀμοιβαῖα καὶ τὴν ἀπάντηση καὶ τὰ γεγονότα, τὰ ὅποια θὰ ἀντιμετωπίσῃ μέσα ἀπὸ τὴν ἀμφίβολη ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ. Τὰ ξύλινα τεῖχη μπορεῖ νὰ σημαίνουν τὴν Ἀκρόπολη καὶ τὰ πλοῖα καὶ ἡ Σαλαμίνα μπορεῖ νὰ σημαίνῃ καταστροφὴ ἢ νίκη. Τὸ Θεῖο δηλ. ἐπεμβαίνει μὲ τὴν προϋπόθεση νὰ θέσῃ τὸν ἄνθρωπο μπροστὰ σ' ἓνα πρόβλημα ἐπιλογῆς, ποὺ κλείνει κίνδυνο, γιὰτὶ ὅσο τὸ γεγονός δὲν ἔχει πραγματοποιηθῆ, ὁ θνητὸς ζῆ μέσα στὴν ἀμφιβολία.

Συμπεραίνοντας διαπιστώνουμε ὅτι τὸ θεῖο δὲν ἐπεμβαίνει παρὰ σὲ καθορισμένα ἀνθρώπινα γεγονότα σὰ μιὰ καθοριστικὴ ἀναφορικότητα. Τρία στάδια προβάλλονται στὸν ἄνθρωπο ἀνταποκρινόμενα στὰ τρία στάδια τοῦ διαβήματος: ἀνάταση, ἐπικοινωνία, πραγματοποίηση καὶ εἶναι:

- α) Μιὰ ὑπόθεση ἀξιόλογη ποὺ συνοδεύεται ἀπὸ ἱκετευτικὰ δῶρα
- β) Ἐρώτηση πρὸς τὸ Θεὸ μ' ἀναμονὴ τῆς ἀπάντησης.
- γ) Κατανόηση ἀπὸ τὸν θνητὸ καὶ πραγματοποίηση.

Γι' αὐτὸ αὐτὴ ἡ ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ εἶναι σὲ διαφορούμενη γλῶσσα ὥστε ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὸ τί θ' ἀποφασίσῃ καὶ σύγχρονα παιγνίδι τῶν Θεῶν.

Ὁ Θεὸς μιλάει μὲ τέτοιο τρόπο ὥστε νὰ διατηρήσῃ τὸ κῦρος του καὶ ν' ἀναγκάσῃ τὸν ἄνθρωπο ν' ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνη τῆς ἀπόφασής του, χωρὶς ν' ἀποκτήσῃ γι' αὐτὸ κῦρος ὑπερανθρώπινο· π.χ. στὸ χρησμὸ τοῦ Κροίσου: ἐὰν ἐκστρατεύσῃς, θὰ καταστρέψῃς ἓνα μεγάλο βασίλειο. Ὁ Θεὸς μιλάει μιὰ γλῶσσα μεταξὺ τῆς ἀποκάλυψης καὶ τοῦ μυστικοῦ, μιὰ γλῶσσα τῆς θρησκείας. Ἡ σύλληψη τοῦ νοήματος τῆς μαντείας θὰ γίνῃ μὲ μιὰ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς ψυχῆς, μὲ μιὰ διαίσθηση, ποὺ δὲν τὴ διαθέτουν ὅλοι. Κλείνει τὸ μεγαλύτερο νόημα μὲ τις λιγώτερες λέξεις. Οἱ ἀνθρώπινες σκέψεις εἶναι ἔμμεσες καὶ μὲ μύριες λοξοδρομήσεις καὶ ἐπαναφορὲς μποροῦν νὰ πετύχουν τὸ νόημα τῆς μαντείας καὶ καμμιά φορὰ νὰ μὴ τὸ πετύχουν ποτέ. Ποιὸ ἦταν τὸ λάθος τοῦ Κροίσου; νὰ μὴ καταλάβῃ πὼς ἡ κυριαρχία ποὺ ἐμνημόνευε ὁ χρησμὸς ἦταν ἡ δική του. Γιατὶ ὅμως δὲν τὸ κατάλαβε; Γιατὶ ἡ προηγούμενη στάση του στὴ ζωὴ, προσκολλημένη στὰ γήινα ἀγαθὰ, τὸν ἔκανε ἀναίσθητο στὴν πνευματικότητα τῶν θεῶν αἰνιγμάτων. Ἐρμηνεύει τὸ χρησμὸ σὰ κείμενο μὲ μιὰ διάσταση ποὺ δὲν λείπει παρὰ ὅ,τι λείπει. Εἶναι χαμένος ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ στιγμή

πὸν δοκίμασε μιὰ ἔξαλλη χαρὰ μαθαίνοντας τὴν ἀπάντηση τοῦ Θεοῦ. Κάτι πὸν μπορεῖ νὰ ἔχη δυὸ ἀπόψεις τὸ παίρνει σὰν μιὰ. Εἶναι ἀσεβής, γιατί παραδέχεται ὅτι οἱ θεοὶ μποροῦν νὰ θαμπωθοῦν ἀπὸ τὰ πολυτελῆ του δῶρα, ἐνῶ, ὅπως εἶπαμε, ἡ μαντεία ἀπαιτεῖ μιὰ συμβολικὴ ἐρμηνεῖα βασισμένη στὴ θρησκευτικὴ διάθεση τῆς ψυχῆς.

Ἡ αἰνιγματικὴ γλῶσσα τοῦ Ἀπόλλωνα ἐκφράζει τὸ δίσημο τῶν σχέσεων πὸν μᾶς ἐνώνει μὲ τοὺς θεοὺς. Ἡ μαντεία ἔχει τὴ διπλὴ ἰδιότητα ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος νὰ λύνῃ ἓνα εἰδικὸ πρόβλημα κι ἀπὸ τὸ ἄλλο νὰ βοηθήσῃ τὸν ἄνθρωπο στὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του: τὸν παροτρύνῃ νὰ ἐνεργήσῃ μ' ἐπιδεξιότητα, πράγμα πὸν ἀποτελεῖ προσωπικὴ ἐπιτυχία, καὶ σύγχρονα ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι ἡ μόνη δυνατὴ ἐπιτυχία ἐρχεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς.

Τὸ δίσημο αὐτὸ τῆς μαντείας εἶναι σὰν μιὰ πρώτη μορφή τῆς εἰρωνείας πὸν θὰ χαρακτηρίσῃ τὴ σωκρατικὴ μέθοδο. Ἡ εἰρωνεία ἀποκαλύπτει κρύβοντας, λέει σωπαίνοντας, θορυάμ βεύει ὑποχωρώντας.

Ὁ χρησμός ὑποχρεώνει τὸν ἄνθρωπο νὰ στραφῇ πρὸς τὸν θεῖο Κανόνα μὲ μιὰ πλήρη μεταστροφή τοῦ εἶναι του καὶ ὅμως ν' ἀποδώσῃ μιὰ σχετικὴ μόνο προσοχὴ στὸ θεῖο Κανόνα κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ συγκεκριμένου ἔργου, πὸν ὀφείλει νὰ ἐκπληρωθῇ. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος κινεῖται ὀλοκληρωτικὰ μέσα στὸ σχετικό, γιατί συλλαμβάνει τὸ Ἀπόλυτο μέσα ἀτὴ προσοπτικὴ μιᾶς ἐπὶ μέρους πράξεως καὶ τὸ σχετικὸ σὲ σχέση μ' αὐτὸ τὸ Ἀπόλυτο δηλ. σχετικά (= δυὸ διαθήματα: τὸ ἓνα συλλαμβάνει τὸ Ἀπόλυτο σχετικά, καὶ τὸ δεύτερο συλλαμβάνει ἀπόλυτα τὸ σχετικό). Δηλ. ἔχουμε δυὸ διαστάσεις στὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία: τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐκτέλεσης. Κάθε ἀνθρώπινη μοῖρα ἐπιβάλλει τὴ κατάκτηση μιᾶς ἀξίας καὶ τὴν πραγματοποίηση ἑνὸς ἔργου, καὶ ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα ἀπὸ μιὰ καλὴ καὶ κακὴ ζωὴ ἀντιστοιχεῖ στὴ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἡ κατάκτηση τῆς ἀξίας ἔχει πραγματοποιηθῇ. Πολλοί, ἀσυνεῖδητα, ἀπὸ ὑπερηφάνεια διατείνονται ὅτι ἔχουν μιὰ ψευδῆ ἄνοδο, ὅπως ὁ Κροῖσος, καὶ παραδιάζουν τὴν παγκόσμια τάξη. Ἔτσι θὰ γνωρίσουν τὴν ἀποτυχία καὶ τὸ μόνον πὸν μπορεῖ νὰ εὐχηθῇ κανένας γι' αὐτοὺς εἶναι ν' ἀνέβουν ψυχικὰ μὲ τὸν πόνο. Οἱ μεγάλοι ἐγκληματίες δὲν συνειδητοποιοῦν τὸ σφάλμα τους παρὰ τὶς τελευταῖες στιγμές, ὅποτε τὸ μέλλον εἶναι ἀποκλεισμένο.

Ὁ φίλος τῶν θεῶν, ἀντίθετα, ἂν δὲν ἔχει τὴ τέλεια εὐτυχία (ὅπως π.χ. ὁ Ἀχιλλέας), ἔχει ὅμως τὴ δυνατὴ εὐτυχία γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Ἄν ὅμως ὁ θεῖος παράγων εἶναι ὑπέρτερος ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο, παραμένει πάντα τὸ πρόβλημα πῶς ὁ ἄνθρωπος νὰ καταλάβῃ τὴ θέληση τῶν θεῶν, ὅταν ἐκφράζεται ἔτσι αἰνιγματικά; Ἡ ἱστορία τοῦ Πολυκράτη τῆς Σάμου καὶ τοῦ Κροῖσου μᾶς μαθαίνει ὅτι πρέπει νὰ εἶναι προσεκτικὸς ὁ ἄνθρωπος στὴ δυαδικότητα τῆς ἀπάντησης καὶ νὰ μὴ προσηλώνεται στὴ μιὰ μόνον ἄποψη. Ἴσως μὲ μερικὲς ἐρωτήσεις γεμᾶτες εὐσέβεια θὰ μπορέσουν νὰ ἀπομακρύνουν τὴν πλάνη πράγμα πὸν δὲν κατορθώνει ὁ Ξέρξης. Ἴσως ἀκόμα ὁ τελευταῖος αὐτὸς νὰ τιμωρήθηκε δίκαια γιὰ τὴν ἀλαζονεία του.

Πάντως κάθε πράξη πὸν δὲν ξεκινάει ἀπὸ μιὰ σταθερὴ ἀρχὴ ἢ ἀξία εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ὁ Ἀρτάβανος ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴ θέση ἐναντία στὸ Ξέρξη. Ὁ τελευταῖος ὑποστηρίζει πῶς μόνον ἡ τελικὴ ἐπιτυχία ἔχει σημασία γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποφασίζουμε τὴ δράση ἐξασφαλίζοντας τὶς εὐνοϊκὲς περιπτώσεις καὶ τοὺς κινδύνους. Ἀλλὰ ὅλοι νοιώθουμε, ὅσοι πιστεύουμε σὶς ἀξίες, πῶς ὁ Ἀρτάβανος ἔχει δίκιο σὲ σχέση μὲ τὸν Ξέρξη, ὁ Ὀρέστης σὲ σχέση μὲ τὴ Κλυταιμνήστρα, ἡ Ἀντιγόνη πρὸς τὸν Κρέοντα, ὁ Νεοπτόλεμος πρὸς τὸν Ὀδυσσεά.

(Συνέχεια στὸ ἐπόμενο)

